

Ο ΝΟΥΜΑΣ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΤΕΥΧΟΣ 4 (783) ΙΟΥΛΙΟΣ — ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1924

ΑΠΟ ΤΟ «ΑΡΧΕΙΟ» ΤΟΥ ΝΟΥΜΑ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΜΗΤΣΑΚΗ — ΚΑΜΠΥΣΗ — ΜΑΒΙΛΗ — ΚΑΛΟΜΟΙΡΗ —
ΙΩΝΑ ΔΡΑΓΟΥΜΗ (ΙΔΑ) καὶ Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ

Τὸ Ἀρχεῖο τοῦ «Νουμᾶ», προορισμένο γιὰ τὸ ἐπίσημο Ἀρχεῖο τοῦ Κράτους, ξανακοιτάζεται τώρα συστηματικὰ καὶ ταχτοποιεῖται. Πολλὰ του γράμματα, βαρυσήμαντα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Γλωσσικοῦ Ἀγώνα, θὰ δημοσιευτοῦν ἀργότερα, σὰ θάβηθι ἡ ὥρα τους. Σήμερα δημοσιεύω ἐφτά γράμματα καὶ τὰ θαρρῶ σημαντικά. Τὸ ἓνα εἶναι τοῦ Μητσάκη, καὶ ἀνήκει στὴν *προνομιαδική*, τὰ ποῦμε, ἐποχή, τότε ποῦ εἴμουνα γιατροὺς στὶς Σοφάδες τῆς Θεσσαλίας καὶ ὁ Μητσάκης δημοσίευε τὸ λιβέλλο του τὸν κριτικὸ (γιατὶ ὅσα βαρὺς καὶ ἂν εἶναι ὁ χαρακτήρισμός τῆς κριτικῆς τοῦ ἐκείνης, εἶναι καὶ σωστός, θαρρῶ) κατὰ τοῦ Παλαμά*) καὶ τὸ δημοσίευω γιατί μὲ ὅλη τὴν *intimité* του ἔχει καὶ κάπια γενικώτερη σημασία, ἀφοῦ δίνει καὶ μιὰ πιστὴ εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ Μητσάκη, ὅπως λίγοι τονὲ γνωρίζανε, καὶ μέσα σιτοὺς λίγους κ' ἐγώ. Στὴν προνομιαδικὴ ἐποχὴ ἀνήκουνε καὶ τὰ δύο γράμματα τοῦ Καμπύση. Τὸ πρῶτο μοῦ στάλθηκε ἀπὸ δῶ, ὅταν ἔγραφα ἓνα κριτικὸ ἀρθρο γιὰ τὴ δραματικὴ του ἐργασία στὴν «Ἰριδα», σ' ἓνα λαθρόβιο περιοδικὸ ποῦβγαине τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ ἄλλο μοῦ στάλθηκε ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἀπάντηση σ' ἓνα γράμμα μου ποῦ τοῦ σύσταίνα νὰ μεταφράσει τὴν «Κοντέσα Τζούλια» τοῦ Στρίντμπεργ, ποῦ τὴ μετέφρασε ἀργότερα καὶ τὴ δημοσίεψε στὴν «Τέχνη». Τοῦ Μαβίλη τὸ γράμμα δείχνει ὅλη τὴ μετριοφροσύνη, τὴ χαρακτηριστικὴ, τοῦ ποιητῆ τῆς «Λήθης», καὶ τοῦ Καλομοίρη τὸ γράμμα φανερώνει ὅλο τὸν ἀγριο φανατισμὸ τοῦ συνθέτη τοῦ «Πρωτομάστορα» γιὰ τὸ δημοτικιστικὸ ἀγώνα. Τέλος τὰ γράμματα τοῦ Ι. Δραγούμη (Ἰδα) καὶ τοῦ Γ. Σκληροῦ, ποῦ ἀνακίνησε καὶ ζωντάνεψε, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, τὸ σοσιαλιστικὸ ζήτημα στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸ βιβλιαράκι του τὸ «Κοινωνικὸ μας ζήτημα», εἶναι δύο γράμματα ποῦ δείχνουν ὁλοφάνερα τοὺς δύο αὐτοὺς διαλεχτοὺς ἀνθρώπους, ποῦ ὅσο ἀντίθετες ἰδέες καὶ ἂν εἶχανε, δὲν τοὺς ἐμπόδιζε αὐτὸ νὰ ἀναγνωρίζουνε καὶ τὴν ἐργασία τῶν ἀντιθέτων τους.

Λογαριάζω νὰ δώσω ἀργότερα, σιτοὺς σημερινοὺς ἀναγνώστες τοῦ «Νουμᾶ», καὶ ἄλλα γράμματα ἀπὸ τὸ πολῦτιμο αὐτὸ ἀρχεῖο.

Δ. Π. Τ.

* Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἐπίθεση τοῦ Μητσάκη κατὰ τοῦ Παλαμά θὰ δημοσιευτεῖ στὸν Γ' καὶ τελευταῖο τόμο τῶν «Φιλολογικῶν Ἔργων» τοῦ Μητσάκη ποῦ θὰ ἐκδόσῃ τὸ χειμῶνα ὁ ἐκδότης Χρ. Γυνιάρης.

Ἀθήναι, 28 Φεβρουαρίου 1896.

Ἀδελφε Τάκη προσεπιλεγόμενε
Τακόπουλε,

Ἐλαβα τὸ δροσερόν, τὸ ζωντανόν, τὸ φλογερόν, τὸ χαριτωμένο γράμμα σου καὶ σ' εὐχαριστῶ, ἀδελφε, πού μ' ἐθυμήθηκες καὶ σὺ ἐμένα καὶ δὲν ἐβρέθηκες νὰ κάτσης νὰ μοῦ γράψης, μιὰ σχεδὸν κόλλα ἐνῷ ἐγὼ ἡμέρας τώρα παλεύω μὲ τὴν τεμπελιά μου γιὰ ν' ἀποφασίσω νὰ σοῦ γράψω τρεῖς ἀράδες.

Τώρα, γιὰ ὅσα μοῦ γράφεις γιὰ τὰ περίφημα αὐτὰ «Ἄγα λόγια» τί θέλεις νὰ σοῦ πῶ ;

Ἐγὼ σιχαίνομαι πού τὰ γράφω, συγχίνουμαι πού τὰ δημοσιεύω, σιχαίνομαι πού τὰ διαβάζω, σιχαίνομαι ὅπου ζῶ, σιχαίνομαι πού ὑπάρχω, σιχαίνομαι καὶ σιχαίνομαι ! .

Τί τζοπάνος καὶ τί γλίτσα, τί σκόρπισμα καὶ τί μάζευμα ! . Κοπάδι ἀπὸ ντουβαροκέφαλα ἀγριόγινδα μαζεύεται ἔτσι εὐκολα νομίζεις ; Δὲ βαρύνεσαι ! . Τὰ γράφουμε γιὰ νὰν τὰ γράφουμε ἐν πλήρει πεποιθήσει ὅτι πᾶνε στὰ χαμένα. Δὲν εἶδες πῶς μοῦ τὰ ψέλνει εἰς ἀπάντησιν ἓνας Πέτρος Ζητουνιάτης εἰς τὴν Ἑπιθεώρησι ; Κι ἄφησε πλέον τί τραβοῦμε ὥσότου πεισθοῦν νὰν τὰ βάλουν καὶ κατόπιν καὶ νὰ μᾶς τὰ πληρώσουν, μὲ καμμιά πενηνταριὰ ψωροδραχμῆς (τόσχα γὰρ ἔδωκε τὸ Ἄστυ, οὐτινος τὴν γενναιότητα περὶ τὰς πληρωμὰς καλῶς γνωρίζεις ! .)

Ἐγὼ σὲ ζηλεύω πού γιγτρεύεις κοραγκούνηδες, καὶ σὺ μοῦ λές ! . Ξέρεις τί ὕψηλὸν εὐτύχημα εἶναι κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν νὰ ζῇ κανεὶς ἐν Σοφάδῃ ; Δὲ μοῦ βρίσκεις λέω γὼ καμμιά δουλειὰ σὲ κανένα τσελιγκάτο νᾶρθω μὲ τὰ τέσσερα ; Δὲ μουντζώνεις ! .

Εἰς φυλλάδιον ἀμφιβάλλω ἂν θὰ βγῇ, παράδες γὰρ ταῦτα δέονται. Πιστεύω ὅμως νὰν τὸ διάβασες ὅλο εἰς τὸ «Ἄστυ» . Ἴσως ἀργότερα. Τὰ τῆς Ἀκροπόλεως «Ταξειδιώτικα» εἶδες ; Πῶς σοῦ φάνηκαν ;

Γράφεις τίποτα φτοῦ - πέρα ἢ ὅλο κοπροκυλῆς στὸν καφενὲ παίζων σκαμπίλι μὲ κανένα πάρεδρο ; . Γράφει ὅρὲ καὶ μὴν ἔχει ἀνάγκη κανένα.

Γυνή σου εὖ ἔχει ; Παιδιά ἔτεκες ; Πεκούνια βγάζεις ; ἀγνοῶ τὰ κατὰ σέ.

Τὸ γράμμα σου ἔλαβη ἐδῶ, ἐπεστράφην ἐκ Κορκύρας· διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἔφυγα ἐκεῖθεν.

Ἄν θέλῃς νὰ μοῦ ξαναγράψῃς (ὅπερ ποθητὸν) διεύθυνον τὸ γράμμα Πειραιᾶ - ὁδὸς Ἀλκιβιάδου 16, ὅπου ἐπὶ τοῦ παρόντος μένω παρὰ τῇ μητρὶ καὶ γιατρῇ φεῦ! . Πάνω τῷ γνωστῷ σοι.

Σὲ φιλῶ ὁ σὸς

MIX. ΜΗΤΣΑΚΗΣ

24 VIII 98.

Ἀγαπητὲ κύριε,

Διάβασα χτὲς ὅσα εἶχατε τὴν καλωσύνη νὰ γράψετε γιὰ μένα. Σὰς εὐχαριστῶ πολὺ. Ἦταν ἀλήθεια ἐξαιρετικὸ γιὰ μένα φαινόμενο νάντικρύσω ἄρθρο πού δὲ μ' ἐβρίζε. Τοῦτο ἂν δὲν ὀφείλεται στὸ ἔργο μου, ὀφείλεται ὁμῶς στὴν καλὴ σας θέληση νὰ διαβάστε προτοῦ γράψετε. Αἰστανόμαι χρέος καὶ νὰ σᾶς γράψω δυὸ τρεῖς ἀράδες ἀπάνου σαφτό. Ἡ Τέχνη μου, ἡ Γλώσσα μου τόπα πῶς εἶναι ἀτομικὸ μου γούστο κ' εὐχαρίστηση. Ὅταν γράφω δὲ λογαριάζω τίποτε. Μέσα στὸ μυαλό μου εἶναι στημένο ἓνα θέατρο, ὅταν σκαρώνω ἓνα δράμα καὶ μέσα στὸ θέατρο ἐκείνο ὅλοι οἱ θεατῆς εἶναι σὰν κείμενα. Ἐξω ἀπὸ ἐμένα δὲν εἶναι ἄλλος. Δὲν τὸ περιφρονῶ τὸ κοινόν, ἀλλὰ ἱκανοποιῶ τὸν ἑαυτό μου. Γι' αὐτὸ ποτὲς δὲ θὰ γράψω ὅ,τι θὰ θελήσει τὸ κοινόν αὐτό καὶ πού δὲ θὰ ταιριάζει μὲ τὴν ἀτομικὴ μου ἱκανοποίηση. Γι' αὐτὸ δὲ θὰ δώσω καὶ νὰ παρασταθεῖ ποτὲς ἔργο μου.

Κι ἡ καλὴ σας θέληση, ἐνῶ προσπάθησε νὰ ὑπερνικήσῃ τὴ γλωσσικὴ πρόληψη, ὁμῶς κουράστηκε φαίνεται πού καὶ πού. Λέτε πῶς γράφω γιὰ τὸ λαό. Ὅχι κύριε, δὲ γράφω σὲ τέτια γλώσσα γιὰ νὰ μὲ νιώσει ὁ λαός. Δὲν τὸ εἶπα ποτὲς μου. Γράφω σὲ τέτια γλώσσα γιὰτὶ τὸ ἀπαιτεῖ τὸ γούστο μου. Κι ἂν ἡ γλώσσα μου δὲν εἶναι καθόλου δημοτικὴ, ὁμῶς πρέπει πολὺ νὰ μελετήσῃ κανεὶς, ἅμα θελήσῃ νὰ τὴν πεῖ ἀκαλαίστητη. Μέσα σὲ μιὰν ὁμοιομορφίαν δὲ θὰ πληγώσῃ τὸ μεγάλο καλαισθητικὸ γούστο ἢ λέξῃ Γήλιος ἀλλὰ τὸ Ἴανός. Ἀπορῶ πῶς τόσες φορὲς ἐπαναλάβατε τίς φθογγολογικὰς ἀφτὲς ἀνάγκας, ἐνῶ φαίνεται πῶς ἐγράφηκαν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ῥυθμικῆς καὶ τῆς ἀποφυγῆς τῆς χασμωδίας, γιὰτὶ ποτὲς δὲν πιστέβω νὰ μὴν ἴδατε τὰ δη-

μοτικά τραγούδια και τὰ Κρητικά ποιήματα, πού είναι γιομάτα ἀπ' αὐτές τίς ἀνάγκες. Λέτε πολλές φορές τὸ σκοφισάστε ἢ τὸ χακλωμένη. Ἀλήθεια δὲν πιστέψατε πὼς εἶναι τυπογραφικὸ λάθος; ὦ! τί τραβάω μὰρτὴ τὴ διατύπωση. Ἐκείνη ἡ Φάρσα τῆς Ζωῆς... δὲν εἶναι ἀράδα πού νὰ μὴν ἔχει καὶ λάθος. Τὴν τέχνη ἀφτὴ, νὰ διορθώνω, δὲ θὰ τὴ μάθω ποτές μου :

Κέπειδὴ μιλάμε γιὰ γλώσσα, ἀφείστε με νὰ σᾶς πῶ κάτι σκεπτικό: Ἄ μὲ ρωτούσατε ποιὸ δρᾶμα μοῦ ἔκαμε τὴ μεγαλύτερη ἐντύπωση, δὲ θὰ σκεφτόμουνα νὰ συγκρίνω καὶ νὰ σᾶς πῶ. Εἶναι τοῦ Χάουπμαν «die Weber» οἱ «Ἀνυφαντάδες». Δὲ μὲ συνάρπασε τόσο ἀπὸ καιρὸ τίποτες ἄλλο ὅσο ἀφτό. Ἡ βαθειά του παρατήρηση εἶναι βαθύτερη καὶ ἀπὸ τοῦ Ζολᾶ καὶ ἀπὸ τοῦ Στρίντμπεργ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἴψεν καὶ μονάχα ὁ Ντοστογιέφσκις μοῦ ἐφάνηκε τόσο βαθύς. Ἐ, ἀφτό λοιπὸν τὸ πολὺ μεγάλο καλλιτέχνημα δὲ φανταζόσαστε σὲ τί γλώσσα εἶναι γραμμένο. Ἀρκεῖ νὰ σᾶς πῶ πὼς ὅταν παίχτηκε στὸ Βερολίνο, ἀνγκάστηκε ὁ Χάουτμαν νὰν τὸ μεταφράσει στὸ Βορειογερμανικὸ πατουά, γιατί δὲν τὸ ἐνοιῶθαν οἱ Βερολινέζοι. Καὶ τὴ μετάφραση αὐτὴ οἱ Σάξωνες δὲν τὴν καταλαβαίνουν, θέλουν τὸ δικό τους τὸ γράψιμο. Καὶ ξέρετε ἴσως γι' αὐτό; Γιατί δὲν ἔχουν τὴν καλὴ θέληση, ἐπειδὴ τὸ Χάουπμαν τότε νιώθουν οἱ «γραμματισμένοι» τῆς Γερμανίας, πού δὲν ξέρουν ἴσως κανένα πατουά της καὶ δὲν τολμοῦν νὰ ποῦν: — τί γλώσσα γράφει ὁ Χάουτμαν; ... Οἱ μεταφραστάδες του προσπαθοῦν νὰ ποδώσουν κομμάτι τῆ γλωσσικῆ κατασκευῆ τῶν ἔργων του καὶ ξέρετε τί κάνουν; Κόβουν γράμματα. Ἄ θέλετε, ρίξτε μιὰ ματιὰ στοὺς «Tissorands» μεταφρασμένους ἀπὸ τὸν Τορέλ καὶ στὴν Acsension d' Hanelle Mittern ἢ στὴν «Cloche engloutie» ἀπὸ τὸν Ἑρόλδ καὶ θὰν τὸ ἰδεῖτε. Θέλετε πρόχειρη μετάφραση μιᾶς κουβέντας ἀπὸ τὴ Βη πράξη τῶν «Weber»; Μόνον ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ ποδῶθαι :

Ὁ Γέρο Μπωμέρι (μπαίνοντας μὲ κλάψες ἀπὸ θυμὸ). Ὅχι! . . Ὅχι! . κορόϊδο! Τίποτες δὲν ἀξίζ'! . . Ναίσιχ' τίποτες! Μιὰ βολὰ πῶχ' κὰτ' νὰ φὰ' θὰν τὸ ξρᾶς'! . Δὲν τὸ θέλ' τὸ στομάχ'! δὲν τὸ θέλ'! . . (κάθεται κοντὰ στὴ φωτιὰ σ' ἓνα σκαμνὶ κλαίοντας).

Ὁ Γέγκερ (ἀνάφροντας ἀπὸ φανατισμό). Κ' εἶν' ἀθρῶπ' ἔ; . . Ματοπνίχτ' π' δὲν κὰν' τίποτες! . . Π' μεις δλέβμε γιὰ δάφτ' οὔλο

τὸ χρόν'. . π' λέν, τακοῦς : ὁ καλὸς θεὸς τὸ θέλ' ἔτσ' καὶ λέν κιόλας γιὰ τσ' ἀνυφαντές, λέν τεμπέλης. . δὲ βγάν, λέν δουλειά.. 'Ο Θεὸς νάν τς κάψ'.....

Κ' ἐγὼ νὰ ζῶ μέσα σὲ τέτλια καλλιτεχνήματα, δὲ θέλω ἄλλο! ., ὦ! Δὲν ἀξίζω τίποτες, τίποτες δὲν κάνω ἐγώ.. ὦ ἡ ψηλὴ ἡ κορφὴ εἶναι καὶ γιὰ μένα ἀπάτητη, δταν ἀντικρούζω τέτλια! . .

Ἐπιτρέψτετέ μου νὰ σᾶς σφίξω τὸ χέρι καὶ νὰ σᾶς εὐχαριστήσω πάλε.

Ὁ δικός σας
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΥΣΗΣ

Shelling Strasse 60/0

München

11-11-1898

Ἀγαπητέ μου,

Ἐλαβες τὸ γράμμα σου καὶ σοῦ γράφω. Τὸ χριστούγενμα τοῦ Στρίντμπεργ «Ἡ κοντέσσα Τζούλια» θὰ τὸ θεωροῦσα φιλολογικὸ μου ἔργο νάν τὸ μεταφράζω. Σὲ βεβαιώνω. Καὶ δὲν ξέρω ἂν θὰ τὸ κάμω ὡς τὸ τέλος. Τώρα ὅμως μοῦ εἶναι ἀδύνατο, ὅχι γιὰτὶ τὸ βιβλίον εἶναι κλεισμένο στὴ βιβλιοθήκη μου στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ γιὰτὶ ἐγὼ δὲν ἔχω τὴν κατάλληλην εὐκαιρίαν νὰ τὸ κάμω. Κρίνω καλὸν ὅμως νὰ σοῦ πῶ πῶς τὸ δράμα αὐτὸ ἔχει μόνον τὴ μεγάλη πνοὴ τῆς Τέχνης καὶ ἐπομένως δὲ θὰ στέκεται σὲ κοινὸ σὰν τὸ δικό μας. Δὲν ξέρω καλὰ καλὰ ἂν καὶ στὴν Ἰριδα μπορεῖ νὰ σταθεῖ. Σὲνα μέρος, στὸ τέλος κοντά, ἡ Τζούλια λέει τοῦ ὑπηρέτη της ποὺ τὴν πλάκωσε πιά, θυμωμένη κάπως γι' ἄλλους λόγους : «Ὅλοι οἱ ὑπηρέτες εἶναι τὸ ἴδιο!» Κεῖνός τῆς ἀπαντᾷ μὴλο τὸ θράσος : «καὶ οἱ πουτάνες εἶναι ὅλες ἰδιες»! Τὴ φράση αὐτὴ ξάφνου ἅμα τὴ βγάλει κανέναν, τὸ κατκαστρέφει. Ἐδῶ τὴ λένε στὸ θέατρο καὶ τὰ κορίτσια ἐκείνη τὴ στιγμή δὲν τὴ νιώθουν, τόσο ἄχει ἀπορροφημένα ἡ Τέχνη. Μὰ στὴν Ἑλλάδα;

Ὅπωςδὴποτε, τὴν ἀνοιξὴ ἐγὼ πιστέβω νάν τὸ μεταφράσω ἐσὺ κατλαβαίνεις ἂν μπορεῖ νὰ δημοσιευτεῖ στὴν Ἰριδα καὶ νὰ παιχτεῖ ἀπὸ τὴν Παρσκειουπούλου. Ὅ,τι ὅμως εἶναι ἀπαράιτητο ἀληθινὰ, εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ καθὼς λές. Κἔτσι τὸ νειρέθουμαι ἀπὸ τὸ δραματάκι. Ἄμα τὸ ἰδῶ, σοῦ λέγω, σὲ βιβλικράκι, θὰν τὸ νομίσω δικό μου φιλολογικὸ ἔργο.

Ἰριδα δὲν ἔλαβα καθόλου ἀκόμα. Φρόντισε, σὲ παρακαλῶ, νὰ λαβαίνω. Τὸ βιβλίο σου βγήκε ; Θὰ μοῦ τὸ στείλεις βέβαια.

Ἐγὼ σήμερα σοῦ στέλνω γιὰ τὴν «Ἰριδα» ἕνα θαυμάσιον ποιηματάκι τοῦ Λένκου.

Σὲ φιλῶ

Ioannis Kambysis

Υ. Γ'. Ἀκόμα, ἅμα σοῦ εἶναι εὐκόλο, στέλνε μου τίποτις ποῦ νὰ ἐνδιαφέρει τὴ φιλολογικὴ μας κίνηση.

Ὁ ἴδιος

Κέρκυρα, 22 Μαρτίου 1904

Ἀξιότιμε Κύριε !

Σὰς εὐχαριστῶ γιὰ τὸ καλὸ Σας γράμμα.

Εἶναι καιρὸς τῶρα ποῦ ὁ φίλος μου κ. Η Σταῦρος συχνὰ μοῦ μιλεῖ γιὰ τὸ «Νουμάς» καὶ ὁ φίλος κ. Κεφαλληνὸς εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλει καὶ κάμποσα φύλλα, γιὰ νὰ λάβω μιὰν ἰδέα. Κι ὁ κ. Κ. Θεοτόκης ἄποτες ποῦ τὸν ἀντάμωσα, μονάχα καλὰ εἶχε νὰ μοῦ πεῖ γιὰ τὸ περιοδικὸ Σας.

Ἀπὸ τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν τῶν Κυρίων, ποῦ εἶναι ἀρμοδιώτεροί μου πολὺ, καὶ ἀπ' ὅσο μπορῶ νὰ κρίνω ὁ ἴδιος γιὰ ὅσα εἶδα, ἐσχημάτισα, ἀξιότιμε Κύριε, τὴ γνώμη πῶς ὁ «Νουμάς» μὲ τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὸ θάρρος, μὲ τὴ λεχτικὴ καὶ δικλεχτικὴ δύναμη, μὲ τὴ σωστὴ κρίση στὸ ξεδιάλεμα τῆς πρόχειρης ὕλης καὶ μὲ τᾶλλα χαρίσματα τοῦ συντάκτη του, ἀκολουθεῖ περὶφημα τὸ δρόμο ποῦ ἀνοιξε πρώτη ἡ «Ἐχνη» καὶ θὰ μᾶς πάη, πάντα προοδεύοντας, σιμώτερα πάντα στὸ θρίκμιο τῆς Ἰδέας ποῦ ὅλοι μας ὁλόψυχα λαχταροῦμε· καὶ γιὰ τοῦτο ἀποκαρδιᾶς Σὰς συγχαίρομαι.

Ὅσο γιὰ τὴ στνεργασία μου ποῦ, κἀνοντάς μευ μεγάλη τιμὴ, μοῦ ζητᾶτε τόσο εὐγενικά, παρκακινημένος βέβαια ἀπὸ τὴν καλὴ σύσταση κάποιου ἀγαπητοῦ μου φίλου ἀπὸ ἐκεῖ, μὲ πολλή μου λύπη Σὰς ἀπαντῶ πῶς δὲ σκοπεύω ἀκόμα νὰ βγῶ στὴ δημοσιότητα μὲ τὸνομά μου καὶ πῶς, μὲ τὴν πρόοδον ποῦ ἔγινε καὶ στὴ γλώσσα καὶ στὴν τέχνη, οὔτε μὲ δίχως ὄνομα μπορῶ νὰ βγάλω τὰ φτωχὰ μου συνθέματα, ποῦ ἀκόμα μοῦ μένουν ἀπὸ ἄλλην προγενέστερη ἐποχὴ. Σὰς βεβαιῶνω ἔμως

πώς ἂν, ἀπὸ τώρα κ' ἐμπρός, κανένα ἀπὸ τὰ γραψίματά μου δὲ μοῦ φανῇ τέλεια ἀνάξιο νὰ τυπωθῇ, θὰ σᾶς τὸ στείλω καὶ θὰ τῷχω τότες γιὰ κτύχημά μου ἂν μὲ τὴ δική μου συμφωνήσῃ τότες καὶ ἡ δική σας γνώμη.

Βλέπετε πῶς τὸ καλὸ σας γράμμα ἐστάθηκε γιὰ μένα μία σημαντική ἐμφύχωση. Γιὰ τοῦτο σᾶς γνωρίζω καὶ διπλὴ χάρη καὶ μετὰ χάρες σᾶς τομολογῶ, ἀξιότιμε Κύριε, παρακαλῶντας σας νὰ δεχθῆτε τὰ προσκυνήματά μου.

Λ. ΜΑΒΙΑΗΣ

Γ'. Γ. Ἐσώκλειστα σᾶς στέλνω τὴ συνδρομή μου γιὰ τὸ Νουμά.

Χάρκοβο στίς 3 τ' Ἀπρίλη 1908

Φίλε Κύριε Ταγκόπουλε !

Σὲ περικαλῶ πολὺ νὰ μὲ συμπαθᾷς πού τόσον καιρὸ δὲ σουῖγραψα δυὸ λόγια· εἶχα βλέπεις τόση δουλιὰ, πού δὲν πρόφτανα νὰ σηκώσω κεφάλι.

Καὶ πρῶτα πρῶτα ἐφκαριστῶ πολὺ γιὰ τίς « Ἀλυσίδες » σου πούχες τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλεις· τίς προάλλες μὲ δυὸ καλὰ σου λογάκια.

Ἀδερφέ μου, τί θές νὰ σοῦ πῶ γιὰ τὸ ἔργο σου πού ἀθρῶποι σὰν τὸν Ἀργύρη Ἑφταλιώτη καὶ τὸν Πέτρο Βασιλικό τοῦ κάνατε τέτια παινέματα ; Ἀλήθεια ἐσὺ ἔκανες δική σου σκολή στὸ Ρωμέικο θέατρο, κατὰ τοῦ λέει ὁ Μεγάλος μας Παλαμᾶς.

Μεγάλῃ ἐντύπωση μοῦ κάνανε κ' οἱ « Ζωντανοὶ καὶ πεθαμένοι » σου, ἔμω·ς ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς μὲ τίς « Ἀλυσίδες » σου κοντοζυγώνεις πιότερο στὴν τελειότητα τοῦ κοινωνικοῦ διδαχτικοῦ ἢ καὶ πολεμικοῦ, ἄς τὸ ποῦμε, δραμάτου σου, ἀφοῦ, ἀντάμα μὲ τὴν ἰδέα, πού φαρδιά καὶ τρανὰ ξετυλίγεται, τὸ τεχνικὸ μέρος εἶναι τόσο τελειοποιημένο, πού ποτὲς ἢ ἀπάνου κάτου ποτὲς δὲ σὲ κουράζει, γιὰτὶ ὅλα τὰ πρόσωπα εἶναι ζωντανὰ ὁλοζώντανα, ὅ,τι κι' ἂν λέν οἱ καλοθελητάδες σου τῆς Ἀθῆνας. Ἄστους ἔμω·ς κι' ἄς οὐρλιάζουν, στέκεσαι πολὺ ἀψηλὰ γιὰ νὰ σὲ βορουν οἱ λάσπες τους· πάλαι πίσω γυρίζουν καὶ τοὺς λερώνουν τὰ δικά τους τὰ μοῦτρα.

Ἐγὼ, ἂν θέλει ὁ Θεὸς, κατὰ τίς μέσες ἢ τίς τηλεφῶνες τοῦ Μάη μῆνα βρῆσκουμαι στὴν Ἀθήνα, ὅπου λογαριάζω νὰ δώσω ἓνα κοντσέρτο

όλο από δικές μου σύνθεσες, ελπίζω να σε βρω εκεί και να γνωριστούμε και προσωπικά. Καθώς θα φαντάζεσαι, τα προγράμματα θέ να νάναι στη δημοτική· έννοείται πού τὸ κοντσέρτο μου ἀπὸ σκοπὸ δὲν ἔχει τὴν πεντατολογία καὶ γιὰ δάφτο μοῦναι ἀδιάφορο ἂν θάρθει ἢ δὲ θάρθει κόσμος· φτάνει μόνο νὰ βρίσκονται στὴν Ἀθῆνα πρῶτα πρῶτα ὁ Μεγάλος μας Παλαμᾶς, ὁ Μαλακάσης (πούδαλα σὲ μουσικὴ τραγούδια τους) ἐλόγου σου καὶ κἄνα δυὸ ἄλλοι φίλοι.

Ἔχω μάλιστα νὰ σοῦ γυρέψω καὶ μιὰ χάρη : δηλ. ἂν δὲ σοῦ εἶναι δύσκολο καὶ ξέρεις κἄνα καλὸ τραγουδιστὴ καὶ καμιὰ καλὴ τραγουδίστρα νὰ τοὺς παρακαλοῦσες νὰ τραγουδίσουνε τὰ τραγούδια μου· νὰ συνεννοηθῇς τότες καὶ μετὴν κουνιάδα μου τὴ Τζούλια πού τῆς γράφω καὶ κείνης· ἴσως ἢ Φωκᾶ.

Ἄν χρειάζεται καὶ νὰ τοὺς πληρώσουμε τοὺς ἀνθρώπους, δὲν πειράζει, φτάνει μόνε νὰ ξέρουνε πῶς τὰ προγράμματα καὶ οἱ ἀγγελίες θέ νάναι σὲ καθάρια δημοτικὴ, γιὰ τὰ μὴν ἔχουμε ἔπειτα τίποτις φασαρίες καὶ μᾶς ἀφήσουνε στὰ κρύα τοῦ λουτροῦ.

Ἐπειτα ἔχω στείλει καὶ στὴν κουνιάδα μου τὴ Τζούλια τὴν «Ἐλιά» τοῦ Μεγάλου μας Παλαμᾶ γιὰ γυναῖκιο χορὸ καὶ ὀρχήστρα (τῆς ὀρχήστρας τὸ μέρος ὅμως βολεμένο γιὰ πιάνο) καὶ θὰ ἐπιθυμοῦσιν πολὺ ἂν ἦτανε δυνατὸ νὰ τὴν ἐγτελέσουμε. Ὑπάρχει στὴν Ἀθῆνα κἄνας γυναικεῖος χορὸς τῆς ἀνθρωπιᾶς ;.

Ἔχω σκοπὸ νὰ ἐγτελέσουμε τὰ ἀκόλουθα κομμάτια μου :

- 1) Πρωτοδάρεμα καὶ διπλόφουγγα (σὲ ἑπτὰ ρωνές) γιὰ δύο πιάνα.
- 2) Τρεῖς Μπαλλάντες γιὰ πιάνο.
- 3) Ρωμέικη σουῖτα, γιὰ μεγάλη ὀρχήστρα (βολεμένη γιὰ δύο πιάνα) (Στὸ Μεγάλο Δάσκαλο τῆς Ρωμιοσύνης Γιάννη Ψυχάρη).
- 4) Νυχτερινό, Πατινάδα, σὰ Μενουέττο γιὰ πιάνο καὶ στὸ ἀναμεταξύ ἀπὸ τὰ ἐξῆς τραγούδια μου :

Κ. Παλαμᾶ. Ἡ Λάμια (ἀπὸ τοὺς Ἰαμβοὺς καὶ Ἀνάπαιττους) Μ. Μαλακάση, Ὁ πύργος τῆς Ἀθώρητης, Τραγουδάκι, στὴν Ἀνέμη καρφωμένε.

Α. Πάλλη, Ἀφροδίτη, Μολιδιατίσσα, Ρουμελιώτισσα.

Μ. Καλομοίρη, οἱ Διαλαλητάδες, Πατινάδα.

Καὶ τὴν Ἐλιά τοῦ Κ. Παλαμᾶ πού σοῦ γράφω παραπάνω.

Μεθάβριο στέγνω ὅλα μου τὰ τραγούδια στὴν κουνιάδα μου τῇ.

Τζούλια, ώστε όποιος θέλει νά τά τραγουδήσῃ, θάχει καιρό νά τά κυττάξῃ. Μεθάβριο θά σοῦ στείλω κι ἀπόνα γράμμα στόν Κ. Παλαμᾶ καί τὸ Μ. Μαλακάση (γιατί δὲ ξέρω τὰ πανωγράμματά τους) γυρεγοντάς τους τὴν ἄδεια νά ἐκτελέσω τὰ τραγούδια τους.

Μέσα στὸ γράμμα μου ἀπὸ θὰ βρῇς ἓνα τσέκ σιὴν τράπεζα Ἀθηνῶν ἀπὸ τριάντα (ἀρ. 30) φράγκα χρυσά.

Ἀπὸ δάφτα, τρία φράγκα εἶναι γιὰ ἓνα δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου πού μοῦ εἶχες στείλει περισσὸ τὸ καλοκαίρι, δυὸ φράγκα τοῦ στέρνω νά μοῦ στείλῃς συστημένο τὸ «Θάνατο παλληκαριοῦ» τοῦ Κ. Παλαμᾶ καί τὰποδέλοιπα εἰκοσιπέντε εἶναι γιὰ τὴ συντρομὴ μου τοῦ 1908· δὲν πιστέβω νά σοῦ κακοφανῇ πού σοῦ τὰ στέρνω ἔτσι ἀδερφικά· βρίσκω πῶς ὁ καθένας μας πρέπει νά βοηθᾷ τὴν ἰδέα κατὰ τὴν δύναμή του, κατὰ πού λείει κι ὁ ἄσκαλός μας, ὥστε δέξου τα γιὰ δεῖγμα τῆς μεγάλῃς μου ἐχτίμησης κι ἀγάπης πού ἔχω στὸ μοναδικό σου «Νουμά».

Σ' αὐτὰ ἀπάνου σὲ φιλῶ

ἀδερφικά,

Δικός σου πάντα

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ

28 Ἀπριλὶ 1908.

Φίλε Ταγκόπουλε,

Με πολὺ ἐνδιαφέρο διάβασα τὰ λόγια πού τόσο ἀπλὰ κ' ἔμορφα εἶπατε στὴν Ἑλληνικὴ ἐργατικὴ Ἐνωσὴ στὴν Πάτρα. Ποιὸ καλὰ τοὺς τὰ εἶπατε. Ἡ θεωρία τῆς ἀλληλεγγύης εἶναι πολὺ σωστὴ καί καλὰ ἐξηγημένη. Ἐλπίζω νά ἐξακολουθήσετε, ὅταν μπορέσετε, τὰ ταξίδια σας στὴν Ἑλλάδα, γιὰ ν' ἀκούσουν καί οἱ Ἑλλαδικοὶ λόγια εὐλικρινὰ καί χωρὶς ὀπισθοβουλίας.

Σᾶς ἔστειλα σήμερο συστημένο ἓνα ἄρθρο σ' ἀπάντησιν τοῦ ἄρθρου τοῦ Σκληροῦ ὅπου με χτυπᾷ κάπως χυντρά. Ἀλλὰ δὲν πειράζει. Μ' ἀρέσει νά πολεμοῦν οἱ ἰδέες ἐλεύτερα στὸ Νουμά. Τὰ πρόσωπα δὲ σημαίνουν τίποτα. Ἐλπίζω πῶς θὰ σᾶς ἀρέσει ἡ ἀπάντησή μου. Τὴ βάζετε, ἂν θέλετε, στὸ φύλλο σας, ὅσο μπορεῖτε πιὸ ἔγκριστ' γιὰ νά μὴν ἐρῇ παράκαιρη. Καλὸ εἶναι νά βλέπουν ὅσοι διαβάζουνε τὸ φύλλο σας τίς ἰδέες ὁλοῦν. Ὡς Ἕλληνας μ' ἀρέσει νά βλέπω ὅλων τῶν πρώτων τῆς φυλῆς τίς ἰδέες. Αὐτὲς θὰ διευθύνουν, θὰ διαφεντέψουν τὴν κίνηση τὴν κοινωνικὴν, τὴν κοινωνικὴ ἐπανάστασιν πού λυμάνεται τώρα.

Λυπούμαι πού δέν μπορῶ πιό συχνά νά γράφω, μὰ ἔχω πολλή καί σιωπηλή δουλειά.

Ὅλες τίς τάξεις τῆς φυλῆς μου, καί ὅλους τοὺς πρίγκηπες τῶν ἰδεῶν τῆς φυλῆς μου, τοὺς ἀγαπῶ σὰ νὰ ἦτανε παιδιὰ δικὰ μου. Καί τὸ Σκληρὸ τότε συμπαθῶ γιὰ τὴν εἰλικρίνειά του ἂν καί εἶναι λιγὰκι ἀποροφημένος ἀπὸ τὴ μονομέρεια τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδανικῶν.

Οἱ ἰδέες του εἶναι φωτισμένες μόνο ἀπὸ μιὰ μεριά. Ἐλπίζω νὰ εἶναι ἀρκετὰ ἐξυπνος, γιὰ νὰ βλέπει ὅλες τίς ὕψεις τῶν πραγμάτων. Εἶναι νέος καί μὲ τὸν καιρὸ θὰ δῇ ὅλα τὰ φῶτα πού φωτίζουν τὰ πράγματα.

Μὲ πολλή ἐχτίμηση καὶ ἀγάπη

I ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Y. Γ. Προσέξτε, παρακαλῶ, νὰ μὴ γίνουν λάθη στὸ ὑπόμα

Jena 1114 IV 08

Sophienstr 25 II.

Ἀγαπητὲ κ. Ταγκόπουλε,

Πιστεύω ὁ ἀγαπητὸς Χατζόπουλος νὰ σᾶς ἔστειλε ἀπ' τὸ Μόναχο ἓνα ἄρθρο μου : αἱ Σοσιαλιστάδες στοὺς νατσιοναλίστες». (Ὁ ἴδιος μοῦ γράφει, ὅτι γιὰ νὰ τυπωθῇ τὸ ἄρθρο μου *ὀλίκερο*, πρέπει νὰ πληρώσω 40 δρ. Αὐτὸ θὰ τῶκαμνα, βέβαια, μ' ἐλχρίστησι, ἂν εἶχα περὶτὰ χρήματα. Τί ὅμως ζυγίζει τὸ ἰσχνὸ βελάντιο ἐνὸς σπουδαστοῦ, τὸ ξέρετε, πιστεύω, καλὰ. Μένει λοιπὸν : ἢ νὰ δημοσιεύσετε τὸ ἄρθρο σὲ δύο δόσεις, ἢ νὰ μοῦ χρεώσετε τίς 40 δρ στὸν τρεχούμενόν μας λογαριασμό τῶν βιβλίων μου, πού βρίσκονται κοντὰ σας γιὰ πούλημα. Ὅπως σᾶς εἶναι κατ'ἀλλήλοτερο, ἔτσι καί κάνετε. Ἐγώ, βέβαια, θὰ προτιμοῦσα νὰ δώσω τὸ ἄρθρο μου τυπωμένον ὀλίκερο, γιὰτὶ ἔτσι μόνο μπορεῖ νὰ κἀνῃ πλήρη ἐντύπωση στὸν ἀναγνώστη. Ἄν βρῇτε τρόπο νὰ τὸ τυπώσετε ὀλίκερο καί ὅσο τὸ δυνατόν γληγορότερα, θὰ μὲ ὑποχρεώσετε πολὺ. Ἐκεῖ πού μιλῶ σαυτὸ γιὰ τὸν κ. Ἑρμωνα, εἶχα παρακαλέσει τὸν ἀγαπητὸ Χατζόπουλο νὰ βάλῃ μιὰ ὑποσημείωση. Δέν ξέρω ἂν τὸ ἔχει κάνει. Ἐὰν καί—τότε, παρακαλῶ, ἀφαιρέστε τὴν ὀλωσδιόλου, γιὰτὶ ἄλλαξα γνώμη καί θέλω τώρα νὰ ἀπαντήσω κατ' ἐυθεΐαν στὰ ἄρθρα του, ἐπομένως ἡ ὑποσημείωση χάνει κάθε λόγον ὑπάρξεως.

Ἐν γένει γιὰ τὸν κ. Ἑρμονα στὸ ἄρθρο μου ἐπιθυμῶ νὰ μείνουν μόνο τὰ ἀκόλουθα : ἀπάνω στὸ κείμενο (στὸ ἴδιο μέρος) : «Τὰ διάφορα σχέδια τοῦ κ. Ἑρμονα εἶναι τόσο οὐτοπιστικά, ὥστε, μ' ὅλη τὴν καλὴ θέληση εἶν' ἀδύνατο νὰ τὰ πάρει κανεὶς στὰ σοβαρά *». Ἐδῶ στὴν λέξι «σοβαρά» βάζετε ἀστερίσκο καὶ κάτω μικρὴ ὑποσημείωση : «Γι' αὐτά, ὅπως καὶ γιὰ τὸ τελευταῖο τοῦ ἄρθρου «Πραγματισμός» θὰ προσπαθῶ με πρῶτῃ εὐκαιρίᾳ νὰ μιλήσω περισσότερα ἄλλοι» τῶρα μοῦ λείπει ὁ γῶρος». Αὐτὰ μόνο, παρακαλῶ, ἐπὶ τοῦ παρόντος γιὰ τὸν κ. Ἑρμονα, τὸν ultra-οὐτοπιστὴν αὐτόν. Προσκαλεῖ τοὺς δημοτικιστὰς νὰ πολιτευθοῦν ! Ἀλλὰ μὲ τέτοιες φεουδαλικὲς οὐτοπίες, λαοκαταστρεπτικὰ ἔνστικτα, ἀλλὰ σάλλα διάφορα μορμολύκεια περὶ αἵματος κτλ. πῶς θὰ παρουσιασθῇ στὸν λαὸν νὰ τοῦ ζητήσῃ τὴν ψῆφο του; Ἀκατανόητα γιὰ μένα πράγματα. Δὲν βλέπω ἓνα πραχτικὸ κεφάλι μὲς στοὺς δημοτικιστὰς. Οἱ οὐτοπίες τους, ὁ σχολαστικὸς βυζαντινισμὸς, ἡ περιφρόνησι στὸ λαό, ἡ φεουδαλικὴ ἀπολυταρχία τους ὑπερβαίνουν, μὰ τὴν ἀλήθεια, καὶ τῶν καθαρειοσυσιάνων ! Γιὰ τοῦτο 20 χρόνια τῶρα καρκινωδοῦνε ἐνῶ, ἂν ἀγαποῦν τὸν λαὸ καὶ θάδιζαν σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, θάκαμαν θαύματα σαυτὸ τὸ διάστημα. Τὸ μόνο θετικὸ κεφάλι ἀπὸ ὅλους των (ἐννοῶ μόνον τοὺς γράφοντας στὸν Νουμά ὅχι σοσιαλιστάδες) μοῦ φαίνεται : Σεῖς — καὶ τῶχω πεῖ πρὸ πολλοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ Κώστα. — Εἴθε ὁ μόνος ποῦ καταλαμβάνετε τοὺς νόμους τῆς ἐξιλέως, τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος μας καὶ τὴ ψυχολογία τοῦ λαοῦ μας. Οἱ ἄλλοι εἶναι οὐτοπιστὰς, καὶ ἂν δὲν ἀλλάξουν ιδέες καὶ ταχτική, θὰ νικαγῇσιν ἀφεύκτως στὸ πολιτικὸ τους στάδιο. Αὕτῃ εἶναι ἡ βαθειά μου πεποίθησις. Ἦθελα νὰ ξέρω, σαυτὴ τὴ πολεμικὴ σοσιαλιστῶν καὶ νικσιοναλιστῶν σὲ πῶς μέρος κλίνει, ποιοὺς βρίσκει λογικώτερους, πεισιτικώτερους τὸ μεγαλειότερο μέρος τῶν *οἰωνόντων δημοτικιστῶν*. Πῶς κρίνουν τὴ νέα κοινωνικὴ κίνησι στὸ Νουμά καὶ τί στάσι παίρνουν ἀπέναντί της οἱ μεγάλοι δάσκαλοι ; Τί σημαίνει ὁ ἐλεγχος αὐτοῦ τοῦ Νουμά ; Ἐχει καμμιά πραγματικὴ θάσι ; Εἶναι ἀλήθεια πῶς πολλοὶ δημοτικιστὰς ἀρχισαν νὰ νοιώθουν βαθειά τὴν ἀνεδαφικὴ οὐτοπία τους, πῶς ἔχασαν τὴν πίστιν τους στοὺς διδασκάλους τους καὶ πῶς μερικοὶ ἐτοιμάζονται γιὰ εὐρύτερη κοινωνικὴ δράσι ; Εὐχομαι νὰ τὸ κάνουν μὴ ὥρα ἀρχήτερα, γιατί ἔτι μόνο θὰ συμφιλιωθοῦν μὲ τὸν λαὸ καὶ 20 χρόνων εὐγενεῖς κόποι δὲ θὰ χαθοῦν στὸν ἀέρα, μὰ θὰ εὔ-

φουν τῇ φυσικῇ τους συνέχεια. Σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τίς «Ἀλυσίδες», πού εἶχατε τὴν καλωσύνη καὶ εὐγένεια νὰ μοῦ στείλετε. Τῆς ξαναδιαβάσα με μεγάλη μου εὐχαρίστησι. Ἄν καὶ δὲν θεωρῶ τὸν ἑαυτὸ μου κατάλληλο κριτὴ σὲ τέτοια ζητήματα, ὡς τόσο θὰ σᾶς πῶ εἰλικρινῶς τὴ γνώμη μου καὶ τὴν ἐντύπωσι πού ἀπεκόμισα ἀπ' τὸ ἔργο σας. Κατ' ἐμὲ αὐτὸ ἔχει μερικὰ πρακτικὰ τρωτὰ μέρη, πού θὰ τὸ ἐμποδίσουν ἴσως νὰ σταθῇ πολὺ κίερό στὴν σκηνή, ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ θεωρητικὴ του ἀξία εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ ὠριμαμένα τιμητικὴ θέσι στὴν ἱστορίᾳ τῆς ἐξελιξέως τοῦ θεάτρου μας. Σεῖς δείξατε μαὐτὸ δρισιτικὰ πλεόν τὸν σωσιῶ δρόμο, πού πρέπει νὰ πάρῃ τὸ θεάτρο μας, ἂν θέλει νὰ ζωντανέψῃ καὶ ἀναγεννηθῇ. Ὅλοι οἱ ἔλλοι, θέλοντας καὶ μὴ, θὰ ἀναγκαστοῦν στὸ τέλος νὰ πάρουν τὸν δρόμο πού χαράξατε σεῖς με τολμηρὸ χέρι.

Μποροῦν τώρα νὰ σᾶς ὑδρίσουν, μὴ νὰ εἰσθε βέδοιοι, ὅτι τὸ ἐνστιγχτὸ θὰ τοῦς ὑποδείξῃ νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παρὰδειγμα σας, γιατί εἶνε ὁ μόνος σωστός δρόμος. Γιὰ τοῦτο τὸ ἔργο σας ἔχει μεγάλη θεωρητικὴ καὶ παιδαγωγικὴ σημασία, ἀνοίγοντας νέους ὁρίζοντας καὶ σημειώνοντας ἔτσι σπουδαῖο σταθμὸ στὴν ἱστορίᾳ τοῦ θεάτρου μας.

Τὸ μέλλον θὰ ἀποδείξῃ καλύτερα τὴν ἀξία του. Ὅλ' αὐτὰ δὲν τοῦ ἐμποδίζουν ὅμως νὰ ἔχῃ κατ' ἐμὲ καὶ τρωτὰ μέρη. Γνωρίζω μιὰ ἑλληνίδα, ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη καὶ χειραφετημένη πού ἔζησε πολὺ σὲ εὐρωπαϊκὴ ἀτμόσφαιρα. Μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ συγκίνησι διαβάσα κὺτὴ τίς «Ἀλυσίδες» σας, βλέποντας σὲ πολλὰ μέρη (διήλογοι λ. χ. τῆς Στρατιδαινας με τὴν κόρη τῆς) ἀντίκλο τῆς δικῆς τῆς ζωῆς! ἡ σταθερότητα ὅμως τῆς Ἀστρούλας καὶ τὸ ἄκαμπτό της πρὸ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, γιὰ μιὰ ῥωμιοπούλα τουλάχιστον τῆς ἐποχῆς μας, τῆς φάνηκεν προβληματικά, ἡ ἴδια φρονεῖ πὺς οἱ καλύτερες ἑλληνίδες τῆς σήμερον εἶνε τόσο ἀδύνατες ὁυμιές, ὅσο καὶ οἱ ἄνδρες Στρωτοὶ. Αὐτὸ καὶ γὰρ τὸ βρίσκω φυσικό, ἐξ ἀπόψεως ἐξελιξέως: Γιὰτὶ τάχα οἱ γυναῖκες μας νὰ ἔχουν ἀναπτυχθεῖ περισσότερο στίς ἀπρημένες ἰδέες καὶ στὰ ζητήματα συνειδήσεως ἀπὸ μᾶς τοὺς ἄνδρες; Οἱ λίγοι καλοὶ ῥωμιοὶ—ἄνδρες καὶ γυναῖκες—ἔχουν φθάσει κατ' ἐμὲ μόνο στὴν κατανόησι τῆς ἀθλίας τους ὑποστάσεως καὶ τὸ πολὺ ἔχουν τὴν εὐγενῆ καὶ εἰλικρινῆ ἐπιθυμία νὰ διορθωθοῦν, τοὺς λείπει ὅμως ὁ χαρακτήρας, ἡ δύναμι νὰ παλέψουν ἐν τοῦ ἐλέος με τίς προλήψεις καὶ τίς δυνατεῖς

συνθήκες του περιβάλλοντος, που διχρηῶς ζῆτεῖ νὰ τοὺς καταστρέψῃ. Τὸ πόσο τὸ αἰομικὸ συμφέρο ὑπερισχύει σχεδὸν πάντοτε τῶν ἰδεωδῶν σὲνα ῥωμιοῦ, μᾶς τὸ δεικνύει καλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Στρωτοῦ· ἄν. παρόμοια ἀδυναμία σὲν τοῦ Στρωτοῦ, ἐδείκνυε στὸ τέλος καὶ ἡ Ἀστρούλα καὶ ἐκάμπτετο, τὸ ἔργο κατ' ἐμὲ θὰ συγκινοῦσε περισσότερο, γιατί θὰ ἐφάνετο φυσικώτερο. Μιὰ σκηνή, ὅπου νὰ ζωγραφίζεται ἡ τραγικὴ πάλη τῆς κόρης, πού νοιώθει μὲν τὴν ψευτιά, δὲν ἔχει ὅμως τὴ δύναμη νὰ τῆς ἀντισταθῇ καὶ ἀφίνει νὰ αὐταπατηθῇ ἀπὸ τὰ πρακτικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Στρωτοῦ, μιὰ τέτοια σκηνή θὰ συγκινοῦσε πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴ στεγνὴ ῥητορεία τῆς Ἀστρούλας περὶ ἀπολύτου ἀληθείας. "Ἐτσι θὰ κέρδιζε τὸ δῶμα σὲ φυσικότητα, θὰ ἐστέκετο καλύτερα στὴ σκηνή, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴ μεγάλη του παιδαγωγικὴ σημασία πού ἔχει τώρα. Γιατί τί παιδαγωγικότερο νὰ βλέπῃ κανεὶς τὴ ἐλεεινὴ πραγματικότητά, τὸν ἴδιο ἐκυτὸ τοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, χωρὶς καμιά ῥητορεία ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέως, ἀφίνοντας εἰς τὸν ἀκροατὴν νὰ βγάλῃ μόνος του τὰ ἡθικά του συμπεράσματα. Τέτοια ἔργα πού δὲν βγαίνουν ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς πραγματικότητος κατ' ἐμὲ συγκινοῦν πολὺ βαθύτερα, πρὸς οἱ διάφορες ἐξάρσεις ἐξιδανικευμένων ἡρώων, πού δὲν ὑπάρχουν ἴσως ἀκόμη στὴ ζωὴ. "Οὐκ τὸ πῶς πρέπει νὰ εἶναι, ἀλλὰ τὸ πῶς εἶνε ἔχει νὰ μᾶς πεῖ ὁ συγγραφεὺς, ἀφίνοντας στὸ ἀκροατήριον νὰ καταλάβῃ μόνον τοῦ τὶ τοῦ λείπει. "Ἐτσι βγαίνει τὸ ἔργο εἰλικρινέστερο, φυσικώτερο, συγκινεῖ περισσότερο, στέκει καλύτερα στὴ σκηνή, ἐπομένως εἶνε καὶ παιδαγωγικώτερο Ἀπ'τὴ ἀποψὶ αὐτὴ θεωρῶ τὸν χαρακτήρα τῆς Ἀστρούλας ὀλίγον ἐξιδανικευμένο, πρᾶγμα πού ἀφαιρεῖ φυσικότητα ἀπὸ τὸ ὅλο ἔργο καὶ ἐλαττώνει τὴν ἰκανότητα τοῦ νὰ σταθῇ στὴ σκηνή καὶ νὰ συγκινήσῃ. Τὰ ἄλλα τυχόν δευτερεύοντα ἐλαττώματα τοῦ ἔργου—συγγραφικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς μορφῆς—δὲν παίζουν τόσο σπουδαῖο ρόλον κατ' ἐμὲ, ὅσο τὸ τρωτὸ σημεῖο τῆς Ἀστρούλας. "Ολα ὅμως αὐτά, ἐπαναλαμβάνω, ἐλαττώνουν μόνον τὴν «πρακτικὴν» σημασίαν τοῦ ἔργου, κάμνοντάς το τὸ πολὺ ἀνίκανον νὰ σταθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος στὴ σκηνή γὰρ πολὺν καιρό. Ἡ θεωρητικὴ του ὅμως ἀξία μένει πάντοτε μεγάλη. Μένει μόνον νὰ σᾶς εὐχθῶ ὅπως εἰς τὸ μέλλον μᾶς δώσετε ἄλλο ἔργο, πού νὰ συνενώνει τὰ θεωρητικὰ μὲ τὰ πρακτικὰ προτερήματα, στερεώνοντας ἔτσι τὴν θέσιν σας, ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν κοινωνικοῦ μας δραματογράφου. Αὐτὰ τὰ λίγα ἐθεώρησα καθήκον μου νὰ σᾶς πῶ, ὡς

άπλη άτομική μου γνώμη, χωρίς την παραμικρή αξίωσι για θεατρική κριτική. Ἐκφράζων καὶ πάλιν τὰ συγχετηρία καὶ τὴ εὐχρηστικισμῶν μου, μένω δικός σας.

Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ

Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ

Στὰ ψηλὰ τὰ καταρράγια
καὶ στὸν κάμπο τὸν πλατύ,
μὲς στ' ἀγκάθια, μὲς στὰ βράγια,
τὴ φτωχὴ χαρὰ σου πῆς τη,
μὲ τὸ χιόνι, μὲ τὴ ζέση
καὶ μὲ τὴ βροχή. . .

Τῆς ζωῆς σκυφτός ἐργάτης,
τὸ γερὸ σου χέρι πλάθει
τὴν αἰώνια τῆς μορφῆς
ὄνειρά σου, τὰ ὄνειρά της,
καὶ τὸ μαυρὸ τῆς ἀγκάθι
μόνη σου χαρὰ κρυφὴ !

Ὁρθρινὴ ἀνερχεῖ καμπάνα
μὲ πρωτάκουστη λαλιά,
τὸ παιδί της σφίγγει ἡ μάννα
στὴ θερμὴ τῆς ἀγκαλιάς
τάχα κάλεσμα πολέμου,
τάχα εἰρηνικὴ χαρὰ
φτάνει ἐκεῖθε μὲ τοῦ ἀνέμου
τὰ γοργόσειστα φτερά ;

Τὸ σφυρὶ ὑψωμένο στέκει,
στέκει ἄνθρωπο, δὲ χτυπᾷ
τὸ βαρὺ του ἀστροπελέκι
νέα συντριμμία δὲ σκορπᾷ.
Κι ἀπὸ γύραθε ἀνεβαίνει
κάποια ὑπέρκοσμη φωνή,